

***BALLADE DES DAMES DU TEMPS JADIS*¹. O PERSPECTIVĂ INTERPRETATIV-TRADUCTIVĂ A VARIANTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ ALE POEMULUI VILLONESC**

MIHAELA MUNTEANU SISERMAN

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Centrul Universitar Nord Baia Mare

1. Preliminarii la o teorie a traducerii

Traducerea reprezintă, în primul rând, o *practică*, determinată de competența și de performanța lingvistică a traducătorului, dar, în egală măsură, și de *intuirea* soluțiilor pe care încearcă să le propună.

În funcție de tipul de texte supuse actului traducerii (literare, tehnice, științifice, juridice, economice etc.), traducătorul trebuie să aleagă *tipul de traducere*; altfel spus, tipologia textuală² condiționează și determină tipul de traducere. Această sarcină este cu atât mai dificilă pentru traducătorul unui text literar (aparținând genului liric cu formă fixă), cu cât el trebuie să realizeze procesul: «transposer, ré-écriture le texte [de départ], créer un univers parallèle à celui de l'écrivain / du poète, un univers qui soit accessible à l'horizon culturel et linguistique de ses lecteurs» (Anda Rădulescu, 2005: 230). Din acest punct de vedere, traducătorul devine, în felul său, un creator.

În ceea ce privește domeniul teoriei traducerii, transpunerea unei opere literare într-o altă limbă decât cea în care a fost redactată inițial devine o *lectură plurală*. Astfel, orice traducere conține „urmele” subiectivității receptorului (-interpret) - traducător, care are ca punct de plecare în actul lecturii – interpretării – traducerii operei un univers real sau fictiv, raportat la organizarea „textențială”. Prin actul traducerii, acesta încearcă să (re)constituie coerența originară într-o manieră aleatorie și relativă, în funcție de propria lui viziune și de modul de reprezentare a lumii, de capacitățile și disponibilitățile sale culturale, literare, sau chiar de performanțele lui prozodice (în cazul genului liric). De aceea, traducerea unei poezii devine o provocare

¹ Prezentul studiu reprezintă o revizuire a unui articol publicat de autoare în 1998 (vezi Bibliografie).

² Pentru o tipologie textuală, vezi J. M. Adam (2005).

pentru orice traducător, rescrierea textului liric într-o altă limbă presupunând două componente :

- (i) o competență poetică *innăscută* (pe care o putem numi talent, har, vocație);
- (ii) o competență poetică *dobândită* (prin orice act cultural, literar etc.).

2. Traducerea în limba română a variantelor poemului *Ballade des dames du temps jadis*

În prezentul studiu ne-am oprit asupra a șase variante ale traducerii în limba română a poeziei *Ballade des dames du temps jadis*, a poetului medieval francez François Villon și ne propunem să analizăm, dintr-o perspectivă comparativă, ceea ce este specific pentru fiecare dintre variantele interpretate, comparându-le cu textul de origine.

Analiza interpretativă este realizată strofă cu strofă, într-o anumită cronologie (vizibilă, de altfel, la nivelul rafinamentului stilistic de la varianta propusă prin raportare la cea / cele anterioară / (e) și încearcă să surprindă asemănările și diferențele de la un traducător la altul. Este vorba despre variantele propuse în limba română de Neculai Chirică (T1), Zoe Verbiceanu (T2), Dan Botta (T3), Romulus Vulpescu (T4), Francisc Păcurariu (T5) și Al. Alexianu (T6).

Fiecare variantă românească a traducerii va fi notată de la **1** la **6**, dublată de numărul strofei. Pentru exemplificare, cifra **1.1.** va corespunde traducerii primei strofe în varianta lui N. Chirică; **2.5.** – strofa a doua în traducerea lui Fr. Păcurariu; **3.4.** – strofa a treia, aparținând traducerii lui R. Vulpescu etc.

a) Traducerea titlului baladei

Diferențele de traducere apar încă din titlu, cu puternice conotații diferențiatore de la un traducător la altul:

TS (Text-sursă):	<i>Ballade des dames du temps jadis</i>
TȚ (Texte-țintă):	T1: <i>Balada doamnelor din alte vremuri</i>
	T2: <i>Balada doamnelor de odinioară</i>
	T3: <i>Balada doamnelor de altădată</i>
	T4: <i>Balada doamnelor din vremea de odinioară</i>
	T5: <i>Balada domnițelor de odinioară</i>
	T6: <i>Balada doamnelor de altădată</i>

Dacă primul traducător preferă structura nominală *din alte vremuri* (*d'autres temps*) pentru determinantul *jadis*, toți ceilalți păstrează, la acest nivel, structura titlului original: *de odinioară* la T2, T4 (sub o formă arhaizantă) și T5, iar T3 și T6 optează pentru o variantă sinonimică: *de altădată*.

Doar în varianta propusă de T5, „doamnele” (*les dames*) baladei sunt traduse prin *domnițe*. În limba română, *domniță*³ desemnează o prințesă, dar cu puternice conotații autohtone și arhaizante totodată.

³ „(În trecut) fiică (sau mai rar) soție de domn; prințesă” (*dexonline*, s.v.).

„Proba” la care este supus traducătorul este cu atât mai dificilă cu cât prin varianta pe care o propune acesta încearcă să (re)construiască sensul / sensurile textului scris în limba sursă, ca mai apoi să îl / le transpună, filtrate prin propria viziune, în limba-țintă, păstrând spiritul, atmosfera originalului. Pentru a face cât mai natural poemul (re)construit și a-l aduce cât mai aproape de cititorul limbii-țintă, traducătorii populează spațiul fictiv (ficțional) cu personaje autohtone. Adesea, grefând opera pe un sol (cultural) străin, traducătorii fac referințe la obiceiuri, personaje, întâmplări etc. proprii culturii „adoptive”.

b) Strofa I

1.1. În varianta propusă de Neculai Chirică, echivalentul cuvântului *pays* din primul vers este tradus în română prin forma de plural al lexemului *meleag*:

fr. *Dites-moi où et en quel pays*

rom. *Pe ce meleaguri unde mi-s.*

Traducătorul adaugă, din rațiuni prozodice, în următorul vers, sintagma *cald încânt*, ce nu există la Villon, dar care îi va permite o rimă *suficientă* cu substantivul românesc *orând*, puternic conotat arhaic, din versul al patrulea.

*Cousines germanes*⁴ „trece” în limba română fără nicio dificultate traductologică: *Ce-s vere bune*. Pentru următoarele două versuri, *Echo parlant quand bruit on mène / Dessus rivièere ou sur étang*, varianta românească se îndepărtează de original și preferă locativul *spre larg*, circumstanțialul întărind atfel ideea de întindere, de vastitate [marină], păstrându-se, astfel, din versiunea originală, semul acvatic.

1.2. În varianta propusă de Zoe Verbiceanu, *le pays* din varianta originală a *Baladei* devine un *țarm ferice*, determinantul adjectival contribuind, încă dintru început, la instituirea atmosferei de familiaritate în care viețuiesc *frumuseți strălucitoare*. Personajul feminin din mitologia latină – *Flora, la belle Romaine* – est „trimis” din al doilea vers (din TS) în versul al șaselea (în TȚ), în timp ce *Thaïs (Taisa)* devine *mîndră floare*. Traducătoarea își ia o anumită libertate de adaptare în procesul de traducere / interpretare a poemului medieval. Pentru *Flora*, de exemplu, „descendența sa romană” este marcată prin *scump vlăstar roman*. *Echo* și *Archipiades*, precum și ideea de frumusețe supraomenească lipsesc în totalitate din versiunea românească.

1.3. Nota arhaică a variantei propuse de Dan Botta se impune încă de la primele două versuri:

Ci spune-mi unde-n ce cuprins / E Flora râmleanca frumoasă.

Puternica încărcătură arhaică este surprinsă în română prin folosirea derivatului nominal / adjectival relațional, ce are la bază oiconimul *Râm*, denumire arhaizantă a numelui orașului Roma, care reprezintă totodată o „ieșire” inspirată pentru a traduce ideea de romană (locuitoare a Romei).

⁴ „Les enfants de frères ou de sœurs des parents (<http://www.cnrtl.fr/lexicographie/cousin>)” este echivalentul românesc pentru colocația *veri primari, vere primare*.

La cousine germaine Archipiades devine *vara ei duioasă*, sens ușor glisat, dar care nu aduce vreo „atingere” fidelității textului original (ideea de înrudire sanguină este păstrată).

Eho cântând pe râuri și-ntinsori traduce, cu justete, *rivière et étang*. Calificarea de *beauté surhumaine*, atribuită lui Echo, ia în română forma unui adverb, cu valoare de superlativ: *dumnezeiește de frumoasă*. Astfel, într-un plan pur semantic, supraumanul și divinul, asociate cu frumusețea, devin echivalente (tot ceea ce nu poate fi perceput de simțul comun și care se găsește deasupra aptitudinilor și capacităților lumii omenești atinge supranaturalul și, prin extensiune, divinitatea).

1.4. În traducerea lui Romulus Vulpescu, atmosfera baladei este degajată încă din primul vers, traducătorul propunând prin propria variantă vocabule cu o puternică încărcătură conotativă de localizare spațială românească: *le pays* din versul proeminal villonesc se metamorfozează, prin traducere, în *plai*. Personajul mitologic *Flora* își găsește un corespondent indigen *Floare(a)*. Verele primare Archipiades și Thaïs devin *mlădițe cosângene*.

Echo nu lipsește din varianta lui Vulpescu, fiind prezentă însă într-un spațiu cvasi-românesc, cronotopul conturat de balada villonescă *rivière et étang* fiind asimilat și potențat, în același timp, de *poiene, iaz sau tăpșan*.

Echó ce auie-n poiene, / De chemi la iaz sau pe tăpșan.

Nota arhaică este marcată, deopotrivă, prin utilizarea unor forme gramaticale: de exemplu, conjuncția *au*, cu echivalentul modern *sau*. Frumusețile supraomenești evocate de Villon sunt întru totul redade prin construcția *frumuseți nepământene*.

1.5. Versiunea propusă de Fr. Păcurariu începe printr-o interogație retorică, prezentă, de altfel, în toate variantele, cu excepția primelor două versuri care se îndepărtează puternic de textul original, luând o turnură personalizată.

Cine-mi va spune tainica poveste / a umbrelor cu vremea spulberate ? *Flora* devine aici *mîndria Romei, Flora, unde / Îi înflorește coapsa primăvara*.

Echo nu este numită prin apelativul său, dar numele acesteia poate fi recuperat, prin activarea cunoștințelor enciclopedice, din descripția definită *zîna tristă-a sprintenelor unde*. Thaïs și Archipiades lipsesc, dispărute sub „povara” umbrelor spulberate de trecerea implacabilă a timpului.

1.6. *Le pays* din textul-sursă își regăsește corespondentul din limba română, *țară*, în varianta propusă de Al. Alexianu:

Spune-mi unde-n care țară.

Ideea de spațiu nedeterminat continuă în al doilea vers din varianta românească prin prezența cuvântului *tărâm*, a cărui ocurență este justificată (și) din rațiuni prozodice (rima cu versul următor):

Pe ce ascuns tărâm / e zeița de la Râm, zeiță al cărei nume este menționat în al patrulea vers: Flora mîndră și fecioară; Echo, Thaïs și Alcibiades sunt doar numite,

fără nicio altă referință suplimentară. Această enumerare nu este folosită decât pentru a permite întrebarea generică: *Unde sunt?*

Aparținând genului liric cu formă fixă, structura baladei conține un refren care separă strofele propriu-zise. Refrenul villonesc, devenit un adagio, dincolo de timp: *Mais où sont les neiges d'antan?* îmbracă diferite forme în variantele analizate:

T1: *Dar unde sunt zăpezile de altădată?*

reprezintă varianta cea mai fidelă cu originalul și este formula care a sfârșit prin a se impune în fața tuturor celorlalte versiuni:

T2: *Dar zăpada celui an?*

Față de varianta originală, dar și în raport cu T1, *zăpezile (les neiges)* devin *zăpada* (valoarea generică pe care o conferă articolul din forma de plural fiind păstrată și de forma articulată de singular), iar determinarea adverbială *d'antan* își găsește un echivalent temporal, exprimat printr-un determinant substantival, conservând astfel valoarea nedeterminată *celui an*.

T3: *Dar unde-s marile ninsori?*

Adjectivul antepus (absent din varianta originală) marchează și accentuează ideea de abundență, dar totodată, într-un registru figurat, apăsarea „poverii” unui timp trecut, pe care o poate resimți ființa umană, aproape dispărut, din care nu rămâne decât amintirea. O altă diferență față de forma inițială este (cvasi)sinonimul cuvântului *zăpadă* – *ninsoare*⁵, traducătorul recurgând la acest lexem pentru a surprinde acțiunea ninsorii în dinamică. Din perspectiva semantico-referențială, diferența între *ninsoare* și *zăpadă* este echivalentă cu diferența dintre *acțiune* și *rezultat*.

T4: *Dar unde-i neaua de mai an?*

Un alt termen sinonimic al cuvântului *zăpadă* este *nea*. Dicționarele explicative îl înregistrează ca învechit, dialectal și utilizat cu precădere în registrul poetic. Acestor trăsături semantice și stilistice am putea să le adăugăm ideea de evanescență, imponderabilitate, în comparație cu termenul generic *zăpadă*, care, la o analiză semicică, s-ar putea caracteriza (și) prin trăsătura distinctivă [+densitate, +greutate]. Atmosfera arhaică este întărită de prezența cuvântului *mai*, care evocă un eveniment ce aparține unui timp trecut (semnificație pe care limba română actuală nu o mai înregistrează).

T5: *Dar unde-i neaua de odinioară?*

Refrenul villonesc „trece” în română păstrând turnura arhaică (și poetică, în același timp), prin prezența lexemelor *nea* și a determinării adverbiale temporale *de odinioară*.

T6: *Dar zăpada de-astă iarnă unde-o fi?*

Este singura variantă care restrânge sfera semantică temporală la iarna trecută, ultima iarnă, idee exprimată prin ocurența adjectivului pronominal demonstrativ antepus: *de astă iarnă*.

⁵ „Faptul de a ninge; cădere a zăpezii” (*dexonline*, s.v.). Substantiv derivat pe o bază verbală: (a) *ninge* – *nins* – *ninsoare*.

c) Strofa a II-a

Toate variantele românești analizate surprind, pe de o parte, povestea de iubire interzisă dintre cele două personaje, devenite legendare, *Héloïis* și *Abelard*, iar pe de altă parte, obiceiul unei anumite regine (nenumite) și care, conform cronicarilor, îi seducea pe trecători, iar apoi îi arunca în Sena.

2.1. *La très sage Héloïis* devine în versiunea lui N. Chirică ***mintoasa Heloïis*** (*mintos* – termen popular, derivat pe o bază nominală *minte*). În versurile baladei villonești, Pierre Esbaillart a fost *chastreté et puis moine à Saint-Denis*, suferință cauzată de pasiunea sa interzisă (cel puțin așa consemnează tradiția). Versiunea românească „îndulcește” destinul dramatic al personajului:

De dragul cui, scornit și-nfrânt / Pierre Esbaillart, la Saint-Denys / Purtă monahicesc veșmânt?

În limba română, verbul *a scorni* nu traduce de departe o așa severă pedeapsă⁶.

La reine este evocată prin apelativul *Doamna*, care l-a aruncat într-un sac în Sena pe un anume Buridan⁷ (probabil, din mențiunile cronicarilor, rectorul Universității din Paris în jurul anului 1300).

...mormânt făcu din Sena-nvolburată / Lui Buridan...

2.2. Povestea nefericită de iubire a lui Abelard este redată aproximativ și în această versiune. Aflăm doar că acesta a iubit-o într-un mod nefericit pe cea de care nimeni nu își mai aduce aminte (Heloïsa nu este numită; la fel și regina, evocată prin sintagma nominală descriptivă *acea necruțătoare care puse să omoare / Pe sârmanul Buridan / În a Senei grea vâltoare*.

O altă diferență, în raport cu varianta originală, este descrierea fluviului Sena, nonparticipativ la actul ucigaș (o turnură complet neutră la Villon: *dans un sac en Seine*), devine *Sena-nvolburată* (în versiunea T1), respectiv *În a Senei grea vâltoare* (la T2).

2.3. *La très sage Héloïis* „trece” sub o structură fidelă în limba română; de asemenea, cauza la care este supus personajul Abelard este evocată prin adjectivul postverbal, aparținând unui registru popular *scopit*:

Și prea-nțeleapta Heloïis / din vina cui scopit rămas-a...

⁶ În mai multe reproduceri „pudice”, mai ales în manualele școlare franceze, verbul *châtrer* („a castra”) este înlocuit de verbul *châtier* (...) (!), mult mai ambiguu, dar care surprinde ideea de pedeapsă; din punct de vedere prozodic, verbul românesc se dovedește a fi relativ confortabil, în varianta traducerii.

⁷ Din mențiunile cronicarilor, Jean Buridan a fost rectorul Universității din Paris în jurul anului 1300. Filozof scolastic și logician, de sorginte aristotelică (vezi Ruello, 2017), a rămas cunoscut posterității (numele lui) prin expresia *măgarul lui Buridan*, folosită pentru a caracteriza o persoană care, având posibilitatea să opteze între două oportunități / posibilități, ezită, pierzându-le pe amândouă.

Locuțiunea verbală *a îmbrăca rasa* completează și potențează atmosfera medievală, păstrând spiritul textului original: culoarea locală, suflul liric particular.

Regina (personaj ambiguu) se regăsește în transpunerea românească în forma substantivului *crăiasa* (feminin al substantivului *crai*, sinonim cu *împărat*, *rege*, *domnitor*, cu o utilizare poetică sau în basme), prin care este redată coloratura locală a spațiului românesc. Buridan nu mai este aruncat într-un sac, ci traducătorul optează pentru un element din registrul pescăresc, *plasa*, care îi va permite rima cu termenul din versul anterior, *rasa*. Sena nu mai este prezentă, iar martorul la actul ucigaș al reginei este un râu oarecare.

2.4. Traducătorul R. Vulpescu reia termenul *scopit*, păstrând fidel versurile poetului medieval, iar Abelard este supus canoanelor monahale.

Regina, numită *Doamna*, este evocată prin pedeapsa aplicată *cu toane* lui Buridan, aruncându-l în Sena, care nu este impasibilă la supliciile acestuia, ci *în bulboane*.

2.5. Versiunea lui Păcurariu ne devoalează pasiunea care îl bântuie pe Abelard și pe iubita acestuia (nenumită în această variantă). Regăsim un Abelard *castrat și mut*, care pentru iubirea lui *de dor se surghiuni... în aspră sihăstrie*.

Al doilea laitmotiv, cel al lui Buridan, este evocat prin același episod al *pieirii în verdea undelor bulboană*. Fără să mai fie numită, Sena pare să devină complice la pedeapsa implacabilă a reginei.

Unde-i regina ce-și momi, să piară, / Iubitu-n verdea undelor bulboană?

2.6. Pentru ultima versiune a traducerii celei de-a doua strofe, traducătorul se mulțumește să relateze că Abelard, întristat, s-a dus la mănăstire pentru frumoasa Heloisa:

Unde-i Helois frumoasa / pentru care odinioar' / întristat a-mbrăcat rasa / de Călugăr Abelard?

Cât despre Buridan, acesta a fost aruncat înlănțuit, la ordinele Doamnei, într-un curent de apă, și acesta nenumit.

Doamna care porunci / Ferecat, în val, să cadă / Buridan...?

d) Strofa a III-a

A treia octavă⁸ este dedicată altor celebrități feminine de odinioară, regine, ducese etc., enumerarea încheindu-se prin evocarea Ioanei d'Arc sau în fața Fecioarei suverane, strofă care se încheie cu același refren: *Mais où sont les neiges d'antan ?*

Asemeni zăpezilor care dispar odată cu sosirea primăverii, toate aceste figuri mărețe dispărute „se topesc” în negura timpului.

3.1. Față de textul franțuzesc, traducătorul adaugă două elemente suplimentare:

La reine Blanche comme lis devine un *crin deschis*, iar *Berthe au grand pied* transpare ca *Lungana Berthe*, adjectivul românesc redând, mai degrabă, peiorativ, ideea de *grand pied*.

⁸ „Strofă alcătuită din opt versuri” (*dexonline*, s.v.).

Sunt evocate rând pe rând celelalte celebrități uitate de memoria colectivă, mai puțin *Jeanne, la bonne Lorraine que les Anglais brûlèrent à Rouen*. Traducătorul optează pentru un transfer onomastic – *Jehanne* –, cu toate că în română numele personajului istoric-legendar este consacrat prin varianta sa franceză *Jeanne d'Arc* sau prin cea românească *Ioana d'Arc*, denominativ sub care, probabil, este redată mai bine coloratura arhaică medievală. Versiunea românească nu îi menționează pe cei care au ars-o, în schimb este amintită pedeapsa prin ardere pe rug la care erau supuși cei acuzați de erezii, completând, astfel, imaginea tragică a episodului istoric: *pe-un rug de flăcări*.

Fecioara Maria este invocată cu un apelativ de sorginte religioasă, folosit îndeosebi de tradiția creștin ortodoxă:

Prea Curată⁹ / Unde-s acum ? ... Dar unde sunt / Zăpezile de altădată?

3.2. Pentru această versiune, ordinea personajelor invocate este răsturnată. *Blanche comme lis* apare sub formula:

Și acea privighetoare / Blanșa – cu costiți de spice. Calitățile ei vocale, care în varianta originală *chantait à voix de sirène*, sunt asociate *privighetorii*, pasăre renumită pentru trilurile sale.

Berthe, au grand pied este pictată fidel: *Berta – cu prelungi picioare*.

La bonne Lorraine suferă o inocentă „deformare”, fiind numită *a mai mândră din fecioare*, cu referire la supranumele pe care personajul legendar îl are în tradiția franceză și nu numai *la Pucelle d'Orléans* (*Fecioara din Orleans*).

La Vierge apare în versiunea românească tot cu un apelativ impus de tradiția creștină, mai ales în anumite pricesne și / sau cântece mariane dedicate Fecioarei: *Maică Îndurătoare*.

3.3. Traducătorul Dan Botta comite o „trădare” asumată față de versiunea lui Villon, prin asemănarea / comparația lui *Blanche* cu floarea de cais, a cărei floare este... roz (!), și nu albă, precum floarea de crin (reiterare a cromaticii conținute de apelativul *Blanche*).

Apoziția caracterizantă *Picior-Lung* pentru *Berta* este destul de obscură pentru a vedea o calitate sau un defect.

Haremburgis în Maine băneasă traduce ideea de personaj bogat, prin trimitere la demnitatea de *ban*¹⁰, iar *băneasă*, soția acestuia. Apelativul *crăiasă*, asociat personajului *Blanche*, transpune pe teren indigen acest vitraliu de epocă tipic franceză. Aceeași idee este sugerată de versurile următoare:

*Ioana, țărancă vitează / Ce-au ars-o **anglii** în vâltori.*

⁹ (După vsl. *prječista*). Precista, Maica Domnului (*dexonline*, s.v.).

¹⁰ (În Evul Mediu, în Țara Românească) titlu purtat de dregătorul delegat de domn la guvernarea Olteniei; (și în forma *mare ban*) primul demnitar în ierarhia dregătorilor (*dexonline* s.v.).

Reținem antroponimul *Ioana*, echivalentul românesc al lui *Jeanne*, iar pentru a denumi „l’engeance saxone”, traducătorul recurge la un termen datând din timpuri medievale – *anglii* – accentuând culoarea de altădată.

La Vierge își găsește echivalentul în apelativul *Împărăteasă*.

3.4. În traducerea propusă de R. Vulpescu, *Blanche* trece sub forma unui prenume autohton *Blanca*:

Dar Blanca-Doamna, crin în floare / Ce îngâna cu viers de zână.

Această transpunere pare a fi o inspirată opțiune pentru echivalarea, în plan semantico-referențial, a *sirenei*, din varianta originală, cu *zâna*, ambele entități aparținând universului mitologic / fabulos.

Este singura variantă în care *Ioana d’Arc* este numită explicit, prin apelativul cu care personajul istoric este cunoscut de locutorii români: *Și a Ioanei d’Arc țărănă / Mucenită la Ruan?*, iar *La Vierge* este invocată prin *Fecioară Atotstăpână*.

3.5. Este varianta în care traducătorul își ia libertatea să modifice varianta originală, prin adăugarea a două versuri în debutul octavei:

Unde-s cu slava din letopisețe / Câte nu ies din pâcla amintirii,

adaos care va reconfigura conținutul întregii strofe, singurele personaje care își mai găsesc locul fiind *Blanche* și *Berthe*, celelalte figuri evocate de Villon devenind:

...câte fețe / s-au șters, năluci, din zariștea privirii, vers care lipsește în versiunea franceză.

Ioana d’Arc este prezentă printr-o referință indirectă, spațiu de trei versuri, cu trimitere la episodul istoric al arderii pe rug:

Pe cea căznită de englezul gâde / Pe rugul din Rouen, mai ieri, fecioară, / Unde-au suflat-o vînturile hâde?

în timp ce invocarea *Fecioarei Maria* este complet absentă.

3.6. În ceea ce privește traducerea lui Al. Alexianu, aceasta este la fel de liberă ca versiunea analizată anterior. *Berthe* est *trupeșă și plină*, iar *Blanche* nu mai are culoarea de crin, în schimb rămâne *măiastră-n glas, regină*.

Jeanne d’Arc devine *Jehanne din Domremi* (oraș din care este originară), fiind oferită *flăcărilor pradă*.

Catrenul final era conceput ca o dedicație (închinare), prin care, conform cutumelor literare medievale, poetul se adresa prin apelativul *Prince* (*prince du puy*) confreriei căreia îi aparținea:

Prince, vous ne sauriez chercher de toute la semaine / Ni de toute cette année, où elles sont / Sans qu’à ce refrain je vous ramène / Mais où sont les neiges d’antan?

În variantele analizate, dedicația este păstrată (mai puțin în versiunea lui T5), iar substantivul *prinț* din vocativ este echivalat cu diferite formule apelative:

T1: *Pe unde-s, Doamne, și de când, / Nu căuta ! Cheia-i păstrată / În versul meu: ... Dar unde sunt zăpezile de altădată?*

T2: *Principe, un fulg, o floare, / Un chip oacheș sau bălan – / Azi e viu și mîine moare / Ca zăpada celui an!*

T3: *De ele, măre, ce-ți mai pasă / Pe unde sunt din alte ori. / Doar viersu-acesta nu te lasă: / Dar unde-s marile ninsori?*

T4: *Măria Ta, să nu-ntrebi unde / Au pus, (de-un leat, de ieri) e-n van. / Căci viersul meu îți va răspunde: Dar unde-i neaua de mai an?*

T6: *Cneaz mărit, nu ispiti / Taina... ! Nimeni n-o s-o vadă ! / Spune-mi oare: Cea zăpadă / De-astă iarnă unde-o fi?*

În loc de concluzii

În urma analizei celor șase variante din limba română a *Baladei*, se pot constata importante diferențe de perspectivă, la nivelul traducerii, al stilului, al inspirației sau al formulei prozodice¹¹.

Fără a emite anumite judecăți de valoare, se poate afirma că unele sunt mai puțin reușite, bune sau excelente, fiindcă traducătorul poate fi uneori mai puțin „inspirat” în soluția de traducere pe care o propune.

Dar, așa cum transpare din aforismul italian *traduttore, traditore*, orice traducere devine o „trădare” a textului original, iar sarcina traducătorului este și mai dificilă, deoarece acesta încearcă prin varianta / variantele sa / sale să fie fidel conținutului (*i. e.* sensului), dar și constrângerilor impuse de structurile prozodice echivalente.

Niciodată în întregime terminată și întotdeauna perfectibilă, traducerea unei poezii „ne se limite pas à un instrument de communication et d’information d’une langue à l’autre, mais aussi d’une culture à l’autre, d’une sensibilité individuelle aux autres. [...] Le but de tout traducteur de poésie est de faire oublier au lecteur qu’il se trouve devant une traduction, viser la transparence, le naturel, avoir, ce qu’Henri Meschonnic appelle *la pensée poétique*” (Anda Rădulescu, 2005: 236). În acest *spirit poetic*, traducătorul trebuie / încearcă să transforme lumea poetică originală, un univers semnificativ care nu este al lui, ci care aparține poetului pe care îl traduce, rescriindu-l și reinventându-l în propriul lui idiom, exercițiu dublat de grija pentru a păstra și a rămâne fidel, pe cât posibil, (și) versificației.

¹¹ Faptul se susține cu atât mai mult cu cât cunoscutele *Testamente* ale poetului medieval urmează o *ars combinatoria* care încalcă tiparele canonice medievale, relativ stricte prin specia baladei, dar cu „licențe de vocabular și gestică, pitorești și nonconformiste” (Pop, 2017: 47), uneori dificil de redat într-un alt idiom.

Anexă

Ballade des dames du temps jadis (versiunea cea mai veche)

Dites-moi où n'en quel pays
Est Flora la belle Romaine,
Archipiādes ne Thaïs
Qui fut sa cousine germaine;
Echo, parlant quand bruit on mène
Dessus rivière ou sur étang,
Qui beauté ot trop plus qu'humaine.
Mais où sont les neiges d'antan?

Où est la très sage Héloïs
Pour qui fut châtré et puis moine
Pierre Esbaillart à Saint-Denis?
Pour son amour ot cette essoine.
Semblablement, où est la roine
Qui commanda que Buridan
Fût jeté en un sac en Seine?
Mais où sont les neiges d'antan?

La roine Blanche comme lis
Qui chantoit à voix de seraine,
Berthe, au grand pied, Bietrix, Aliz,
Haramburgis qui tint le Maine,
Et Jeanne, la bonne Lorraine
Qu'Anglois brûlèrent à Rouen,
Où sont-ils, où, Vierge souveraine,
Mais où sont les neiges d'antan?

Prince, n'enquerrez de semaine
Où elles-sont, ne de cet an,
Qu'à ce refrain ne vous remaine:
Mais où sont les neiges d'antan?

Ballade des dames du temps jadis (transpunerea modernă)

Dites-moi où et en quel pays
Est Flora la belle Romaine,
Archipiādes et Thaïs
Qui fut sa cousine germaine;
Echo, parlant quand un bruit s'élève
Sur une rivière ou sur un étang
Et qui eut une beauté surhumaine
Mais où sont les neiges d'antan?

Où est la très sage Héloïse
Pour qui fut châtré, puis fait moine
Pierre Abélard `a Saint-Denis?
Pour l'amour d'elle il subit ce malheur.
Semblablement où est la reine
Qui commanda que Buridan
Fût jeté en un sac en Seine?
Mais où sont les neiges d'antan?

La reine Blanche comme lis
Qui chantait à voix de sirène,
Berthe, au grand pied, Bietris, Alis,
Haramburgis qui tint le Maine,
Et Jeanne, la bonne Lorraine
Que les Anglais brûlèrent à Rouen,
Où sont-elles, où, Vierge souveraine,
Mais où sont les neiges d'antan?

Prince, vous ne sauriez chercher
de toute la semaine,
Ni de toute cette année, où elles sont,
Sans qu'à ce refrain je vous ramène :
Mais où sont les neiges d'antan?

**Balada doamnelor din alte vremuri
(varianta T1 Neculai Chirică)**

Pe ce meleaguri, unde mi-s
Romana Flora, cald încânt,
Archipiada și Thaïs
Ce-s vere bune prin orând?
Echo ducând orice cuvânt
Spre larg, în zvoană murmurată,
Frumoasă coz?... *Dar unde sunt
zăpezile de altădată?*

Unde-i mintoasa Helois
De dragul cui, scornit și-nfrânt,
Pierre Esbaillart, la Sainct-Denys,
Purtă monahicesc veșmânt?
Și unde-i doamna ce mormânt
Făcu din Sena-nvolburată
Lui Buridan?... *Dar unde sunt
zăpezile de altădată?*

Și Doamna Blanche – un crin deschis,
Neîntrecută-n caldu-i cânt,
Lungana Berthe, Bietris, Allys
Sau Haremburges în Mayne tronând?
Și Jehanne ce-n Rouen s-a frânt
Pe-un rug în flăcări? Prea Curată,
Unde-s acum?... *Dar unde sunt
zăpezile de altădată?*

Pe unde-s, Doamne, și de când,
Nu căuta! Cheia-i păstrată
În versul meu:... *Dar unde sunt
zăpezile de altădată?*

**Balada doamnelor de odinioară
(varianta T2 Zoe Verbiceanu)**

Spuneți, spre ce țărm ferice
Frumuseți strălucitoare
Și-au luat sborul de aice?
Undeva mai fi-vor oare,
Inimile să-nfioare:
Flora, scump vlăstar roman,
Si Taïsa , mîndra floare?
Dar zăpada celui an?

Unde-i cea de car' se zice
C-a iubit-o cu ardoare
Abelar cel neferice?
Dar acea necruțătoare
Care puse să omoare
Pe sârmanul Buridan
în a Senei grea vîltoare?
Dar zăpada celui an?

Dar suava Beatrice
Și acea privighetoare
Blanșa – cu cosiți de spice,
Berta – cu prelungi picioare.
Și-a mai mândră din fecioare
Arsă-n rugul din Ruan,
Unde-i Maică Îndurătoare?...
Dar zăpada celui an?

Principe, un fulg, o floare,
Un chip oacheș sau bălan –
Azi e viu și mâine moare
Ca zăpada celui an!

***Balada doamnelor de altădată
(varianta T3 Dan Botta)***

Ci spune-mi unde-n ce cuprins
E Flora râmleanca frumoasă;
Archipiada și Tais,
Ce-a fost și vara ei duioasă?
Și Eho, dintr-un freamăt scoasă,
Cântând pe râuri și-ntinsori,
Dumnezeiește de frumoasă?
Dar unde-s marile ninsori?

Și prea-nțeleapta Heloys,
Din vina cui scopit rămas-a
Pierre Esbaillart la Sainct-Denis?
De dragul ei îmbracă răsă.
Așijderi, unde e Crăiasă
Ce-a pus ca Buridan, în zori,
Să fie-n rîu zvîrlit cu plasa ?...
Dar unde-s marile ninsori?

Și Blanche, ca floarea de cais,
Măiastră-n cântece crăiasă,
Berthre Picior-Lung, Bietris, Alis,
Haremburgis în Maine băneasă,
Ioana, țărancă vitează
Ce-au ars-o anglii în vâltori;
Ci unde-s ele, Împărăteasă?
Dar unde-s marile ninsori?

De ele, mare, ce-ți mai pasă
Pe unde sunt din alte ori.
Doar viersu-acesta nu te lasă:
Dar unde-s marile ninsori?

***Balada doamnelor din vremea de
odinioar’
(varianta T4 Romulus Vulpescu)***

Spuneți-mi, unde, în ce plai-s
Frumoasa Floare din Râmlene,
Archipiada spun, și Taïs
Ce-au fost mlădițe cosângene?
Echó ce auie-n poiene,
De chemi la iaz sau pe tăpșan,
Ce-avea frumuseți nepământene?...
Dar unde-i neaua de mai an?

Dar prea-nțeleapta Eloisa
De dragul cui, în cazne-avane,
Scopit fu Avelar, și i s-a
dat lui monahicești canoane?
Dar Doamna poruncind cu toane
Vârât în sac pe Buridan
Să-l svârle Senei în bulboane?
Dar unde-i neaua de mai an?

Dar Blanca – Doamna, crin în floare,
Ce îngâna cu viers de zână?
Dar Bertha cu piciorul mare,
Alisa, Eremburga? Până
Și a Ioanei d’Arc țărână
Mucenită la Ruan?
Unde-s, Fecioară-Atotstăpână?...
Dar unde-i neaua de mai an?

Măria Ta, să nu-ntrebi unde
Au pus, (de-un leat, de ieri) e-n van.
Căci viersul meu îți va răspunde :
Dar unde-i neaua de mai an?

**Balada domnițelor de odinioară
(varianta T5 Francisc Păcurariu)**

Cine-mi va spune tainica poveste
A umbrelor cu vremea spulberate:
Domnița din vechime unde este
Ce trup de calde lunci înmiresmate?
Unde-i mândria Romei, Flora, unde
Îi înflorește coapsa primăvara?
Dar zâna tristă-a sprintenelor unde?
Dar unde-i neaua de odiniară?!

Unde-i muierea șoldul ce-și feri
De-mbrățișări cu-atâta strășnicie
Că Abelard de dor se surghiuni
Castrat și mut în aspră sihăstrie?
Unde-i regina ce-și momi, să piară,
Iubitu-n verdea undelor bulboană?
Unde ne mână trecerea avană?
Dar unde-i neaua de odiniară?!

Unde-s cu slava din letopisețe
Câte ne ies din pâcla amintirii:
Regina Blanche ori Berta? Câte fețe
s-au șters, năluci, din zariștea privirii!
Pe cea căznică de englezul găde
Pe rugul din Rouen, mai ieri, fecioară,
Unde-au suflat-o vânturile hâde?
Dar unde-i neaua de odiniară?!

**Balada doamnelor de altădată
(varianta T6 Al. Alexianu)**

Spune-mi unde-n care țară
Sau pe ce ascuns tărâm
E zeița de la Râm,
Flora mândră și fecioară?
Ori vrăjita Echo și
Thais sau Alcibiada...
Spune-mi unde-s? *Dar zăpada*
De-astă iarnă unde-o fi?

Unde-i Heloïse, frumoasa,
Pentru care odinioară
Întristat a-mbrăcat rasa
De călugăr Abelard?
Doamna care porunci
Ferecat, în val, să cadă
Buridan...? *Dar zăpada*
De-astă iarnă unde-o fi?

Spune-mi unde e Alice...?
Bertha trupeșă și plină...?
Blanche, măiastră-n glas, regină...?
Ehrenbors și Beatrice...?
Ori Jehanne din Domremi,
Dată flăcărilor pradă... ?
Spune-mi unde-s? *Cea zăpadă*
De-astă iarnă unde-o fi?

Cneaz mărit, nu ispiti
Taina... ! Nimeni n-o s-o vadă!
Spune-mi oare: *Cea zăpadă*
De-astă iarnă unde-o fi?

BIBLIOGRAFIE

- Adam, J.-M., 2005, *Les textes types et prototypes*, Paris, Armand Colin.
- Munteanu, Mihaela, 1998, *Six variantes parallèles en roumain de la „Ballade des dames du temps jadis” de François Villon – Etude critique comparative*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș”*, Arad, Vol. 8, Seria B, 1998, p. 123–135.
- Pop, Ion, 2017, *Șerban Codrin – Neomodernism*, în *Vatra*, nr. 1-2, 2017, p. 47-50 (consultat online <https://revistavatra.org/2017/03/10/ion-pop-serban-codrin-neomodernism/>).
- Rădulescu, Anda, 2005, *Théorie et pratique de la traduction*, Craiova, Editura Universitaria.
- Ruello, Francis, 2017, « BURIDAN JEAN (1300 env.-apr. 1358) », în *Encyclopædia Universalis* [en ligne], consulté le 28 juin 2017. URL : <http://www.universalis.fr/encyclopedie/jean-buridan/>.

Surse:

- Villon, François, 1983, *Poezii*, București, Ed. Minerva.
- Villon, François, 1992, *Poésies*, Texte présenté et commenté par Jean Dufournet, Paris, Flammarion, p. 108, 110 (pentru varianta medievală), p. 109, 111 (pentru varianta modernă)
- http://www.poezie.ro/index.php/poetry/22688/Balada_doamnelor_din_alte_vremuri (pentru variantele propuse de Zoe Verbiceanu, Dan Botta, Al. Alexianu, Romulus Vulpescu, Fr. Păcurariu).

Surse internet:

<https://dexonline.ro/>

THE BALLAD OF THE DEAD LADIES. AN INTERPRETATION AND TRANSLATION APPROACH TO THE ROMANIAN VERSIONS OF VILLON'S POEM

Abstract

This study attempts to be a comparative-contrastive analysis of different possibilities of translating a poem belonging to French medieval poetry. The textual interpretation will try to underline the difficulties encountered by the translator engaged in literary translations, difficulties inherent in the lyric genre. On the one hand, the meaning is the one that has to be preserved, but on the other hand, one has to obey the constraints imposed by the prosody of the source language text (rhyme, rhythm, verse, etc.). At the same time, the challenge of the translation exercise, assumed by the translator / interpreter is to (re)create the atmosphere of the initial work, hardly ever transposed in the target language texture.

Key-words: *literary translation, meaning, source language, target language, prosody.*